

Верховний
Суд

ОГЛЯД
судової практики
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду
щодо застосування норм
кримінального закону про покарання
(актуальна практика)

Supreme LAB

База правових позицій

ЗМІСТ

1. ПОКАРАННЯ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ І ГРАДАЦІЯ	4
2. ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ	7
2.1. Загальні положення	7
2.2. Штраф як додаткове покарання	8
2.3. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання	8
2.4. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу як додаткове покарання	11
2.5. Конфіскація майна як додаткове покарання	13
3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОДАТКОВОГО ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	15

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВС	Верховний Суд
ВП ВС	Велика Палата Верховного Суду
КК	Кримінальний кодекс України
ККС ВС	Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
НМДГ	Неоподаткований мінімум доходів громадян
ОП ККС ВС	об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду

1. ПОКАРАННЯ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ І ГРАДАЦІЯ

Критерієм порівняння різних кримінально-правових заходів та/або способів їх реалізації з точки зору покращення/погіршення юридичного становища людини є ступінь втручання у її права і свободи залежно від характеру і тривалості зумовлених відповідними заходами обмежень, заборон та/або додаткових обов'язків і співвідношення їх з інтересами особи.

Призначення за вироком суду покарання завжди передбачає конкуренцію інтересів обвинуваченого щодо уникнення чи мінімізації негативних правових наслідків для себе й інтересу держави, який полягає у притягненні винної особи до кримінальної відповідальності в міру її вини. Зазначене зумовлюється юридичною природою покарання як передбаченого законом обмеження прав і свобод засудженого, що згідно зі ст. 50 КК застосовується за вироком суду з метою кари, виправлення особи і запобігання вчиненню нових злочинів.

Водночас основним критерієм градації видів покарань, які можуть бути застосовані судом до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, є місце прав людини, втручання в які передбачає кожний із заходів примусу, у загальновизнаній ієрархії людських цінностей. У цій ієрархії право особи на свободу й особисту недоторканність має вищу цінність порівняно з правом власності й іншими речовими правами. Виходячи із зазначеного ціннісного орієнтиру законодавчий перелік видів покарання, встановлений у ст. 51 КК, побудований за принципом «сходів», де кожному виду покарання відведено відповідний щабель на шляху від менш до більш суворого. Зокрема, в ієрархії видів покарань штраф є найбільш м'яким серед інших видів покарання, зокрема обмеження чи позбавлення волі.

Постанова ВП ВС від 07.12.2021 у справі № 617/775/20 (провадження № 13-110кц21)
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010758>

Зміна за результатами розгляду апеляційної, касаційної скарги покарання у виді позбавлення чи обмеження волі, від відбування якого особу було звільнено з випробуванням на підставі ст. 75 КК на штраф не є погіршенням правового становища обвинуваченого, засудженого.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням має умовний характер: призначений захід примусу хоча й не застосовується, однак у перспективі особа звільняється від його відбування за умови виконання встановлених судом обов'язків протягом іспитового строку. Упродовж цього строку засуджений піддається заходам системного контролю за його поведінкою, які становлять втручання держави у сферу приватного життя людини і передбачають низку обмежень її особистих прав. Правовим наслідком невиконання відповідних обов'язків згідно із ч. 2 ст. 78 КК є направлення особи судом для відбування призначеного покарання.

Натомість покарання у виді штрафу вичерпується необхідністю сплати грошового стягнення і не передбачає покладення на засудженого будь-яких додаткових обов'язків, заборон чи обмежень. Та обставина, що виконання стягнення шляхом одноразового платежу в окремих випадках може становити для особи значний матеріальний тягар, компенсується нормативно закріпленим обов'язком суду дослідити майновий стан винного та можливістю розстрочення виплати штрафу (ч. 4 ст. 53 КК).

У разі вчинення злочину строки погашення судимості диференційовано законодавцем залежно від його тяжкості, проте й у цих випадках, покарання у виді штрафу в разі його повного та своєчасного виконання має більш сприятливі для особи правові наслідки, оскільки погашення судимості, на відміну від випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням, не пов'язується з виконанням засудженим будь-яких додаткових умов, невиконання яких або ж вчинення нового кримінального правопорушення може мати наслідком реальне відбування особою призначеного судом покарання.

Постанова ВП ВС від 07.12.2021 у справі № 617/775/20 (провадження № 13-110кс21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010758>

За своєю юридичною значущістю покарання діляться на:

1. покарання, які можуть застосовуватися лише як основні (основні покарання);
2. покарання, які можуть застосовуватися лише як додаткові (додаткові покарання);
3. покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і додаткові.

Незважаючи на розподіл на основні, додаткові та такі, що застосовуються як основні, так і додаткові, усі вони охоплюються загальним поняттям – покарання. Особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, призначається покарання, яке, в тому числі може складатись із основного і додаткового.

Згідно з ч. 2 ст. 50 КК покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засудженого. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень.

Відповідно до вимог ст. 65 КК, при призначенні покарання суд повинен врахувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного, обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання. Тобто суд, мотивуючи вид та розмір призначеного ним покарання (основного та додаткового), повинен врахувати всі обставини, які мають значення для його призначення.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 27.06.2019 у справі № 450/1484/17 (провадження № 51-8153км18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769669>

Положенням ч. 2 ст. 53 КК визначено, що за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 000 НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

Колегія суддів касаційного суду вважає, що суд апеляційної інстанції, погоджуючись із вироком суду в частині призначеного засудженому за ч. 2 ст. 369-2 КК покарання у виді штрафу в розмірі 3 000 НМДГ, що становить 51 000 грн, залишив поза увагою те, що розмір фактично отриманої засудженим неправомірної вигоди становив 5 000 доларів США (за курсом НБУ станом на 27.07.2023 - 182 850 грн), що суперечить положенням ч. 2 ст. 53 КК.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 12.11.2024 у справі № 607/18731/23 (провадження № 51-2725км24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123193846>

Мета покарання полягає не лише у виправленні засудженого, а й у попередженні вчинення нових кримінальних правопорушень як самим засудженим, так і іншими особами, а тому призначене засудженому покарання за ч. 3 ст. 368-3 КК у виді штрафу в розмірі 500 НМДГ (8 500 грн) не можна розглядати як адекватну реакцію держави на вчинене ним кримінальне правопорушення, яке є корупційним, особливо з огляду на те, що розмір цього штрафу є явно неспіврозмірним розміру вигоди, яку сподівався отримати засуджений (55 000 доларів США), а отже призначене судом покарання з врахуванням обставин цього провадження не несе належної превентивної функції.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 29.05.2019 у справі № 191/2957/16-к (провадження № 51-3435км18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82120680>

Сторона обвинувачення в апеляційній скарзі зазначала, що при призначенні штрафу за кримінальне правопорушення, де санкція перевищує 3 000 НМДГ, його розмір не може бути меншим за розмір завданої шкоди незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

Відхиляючи цей довід, апеляційний суд послався на те, що оскільки справжніми були лише 200 доларів, то і завдана шкода обмежується лише цією сумою.

Верховний Суд вбачає у такому підході логічну суперечність, яка перешкоджає перевірці правильності застосування кримінального закону. Принцип юридичної визначеності вимагає від суду єдиного і передбачуваного тлумачення закону і правової оцінки встановлених обставин справи.

Верховний Суд зауважує, що висновки судів щодо кваліфікації діяння та щодо розміру призначеного покарання мають ґрунтуватися на єдиному підході до тлумачення закону і правової оцінки фактів справи.

У цьому випадку апеляційний суд застосував взаємовиключні підходи. Погодившись із кваліфікацією за ч. 3 ст. 190 КК («шахрайство...», що завдало значної шкоди потерпілому»), суд тим самим визнав кримінальне правопорушення закінченим, а суму шкоди - «значною» (виходячи з 8 500 доларів США). Водночас при визначенні розміру штрафу суд врахував лише «справжні» гроші, фактично заперечивши свій попередній висновок про розмір завданої шкоди.

Верховний Суд не вбачає підстав вважати, що законодавець, використавши термін «школа» у ч. 2 ст. 53 КК і у частинах 2 і 3 ст. 190 КК, мав на увазі різні види шкоди. У будь-якому разі рішення апеляційного суду не містить обґрунтування застосування такого суперечливого тлумачення.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 28.04.2026 у справі № 452/2618/24 (провадження № 51-3775км25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136236994>

2. ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ

2.1. Загальні положення

Суд, прерогативою якого є призначення покарання, «зв'язаний» системою покарань і не може відступити від неї. Якщо додаткове покарання безпосередньо передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, то порядок його призначення залежить від особливостей конструкції цієї санкції. У випадку, коли додаткове покарання передбачається як обов'язкове до призначення, то це вже вирішено самим законодавцем, який, встановлюючи таку санкцію, тим самим покладає на суд обов'язок призначити додаткове покарання. При застосуванні таких санкцій відмова від призначення обов'язкового додаткового покарання можлива лише за наявності підстав, передбачених ч. 2 ст. 69 КК.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 19.04.2023 у справі № 595/1175/22 (провадження № 51-1501км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428050>

Згідно з вимогами ч. 2 ст. 69 КК, на підставах, передбачених у частині 1 цієї статті, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Тобто з вищевикладеного вбачається, що ч. 1 ст. 69 КК може бути застосована лише при призначенні особі основного виду покарання, а частина 2 надає суду можливість не призначати особі додаткове покарання, яке є обов'язковим, за винятком вищевикладеного випадку.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 31.05.2023 у справі № 727/6826/22 (провадження № 51-1771км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111279161>

Виходячи зі змісту положень, які містяться в розділі Х КК, додаткове покарання за будь-яких умов не може бути призначено самостійно (без поєднання з основним).

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 06.11.2018 у справі № 752/2092/16-к провадження № 51-2401км18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77848669>

2.2. Штраф як додаткове покарання

При призначенні покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, цей розмір визначається в певній кількості НМДГ, встановленого законодавством України на час постановлення вироку, з визначенням його у грошовій сумі, здійснивши перерахування розміру в гривнях, виходячи з вимог закону щодо визначення суми одного НМДГ.

При цьому згідно з п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України в разі, якщо норми інших законів містять посилання на НМДГ, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 11.02.2020 у справі № 450/793/18 (провадження № 51-2143км19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672613>

Відповідно до вимог ст. 53 КК розмір штрафу визначається судом в межах від тридцяти НМДГ до п'ятдесяти тисяч НМДГ, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. Положення ч. 5 цієї статті, які регулюють порядок заміни несплаченої суми штрафу покаранням іншого виду, розраховують таку заміну, виходячи з НМДГ. Тобто, кримінальний закон сформульовано однозначно, він чітко і послідовно вказує на єдиний вимір розміру покарання у виді штрафу НМДГ.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 17.02.2022 у справі № 378/549/21 (провадження № 51-6023км21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487253>

2.3. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання

Згідно з положеннями ст. 55 КК у випадку, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК передбачено можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення.

Постанова ОП ККС ВС від 04.09.2023 у справі № 404/2081/22 (провадження № 51-130км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396688>

За правилами ч. 1 ст. 55 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від 2 до 5 років або як додаткове покарання на строк від 1 до 3 років.

Рішення суду про позбавлення такого права має бути чітко і зрозуміло сформульоване в резолютивній частині вироку для того, щоб не виникало жодних сумнівів під час його виконання. Якщо в санкції статті Особливої частини КК визначено характер посади або вид (рід) діяльності, то формулювання покарання у вироку має точно відповідати змісту цієї санкції. Якщо ж покарання у санкції зазначене в загальній формі (наведено у формулюванні, що використовується у ст. 55 КК), суд повинен конкретизувати правову заборону і точно зазначити (описати, окреслити) у вироку характер та коло тих посад або вид (рід) цієї діяльності, права обіймати які чи займатися якою він позбавляє засудженого. Більше того, покарання має формулюватися таким чином, щоб засуджений не мав права обіймати зазначені у вироку посади або займатися забороненою діяльністю в будь-якій галузі (сфері), а також був позбавлений можливості обіймати такі посади або займатися такою діяльністю, які за змістом (характером) і обсягом повноважень є аналогічними тим, з якими було пов'язане вчинення кримінального правопорушення.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 02.02.2022 у справі № 344/16025/18 (провадження № 51-5050км21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102999869>

Слід відрізняти два варіанти, які використано законодавцем у частині можливого чи обов'язкового призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Йдеться або про передбачення як обов'язкового цього додаткового покарання у санкції статті Особливої частини КК, або про його застосування на підставі положень Загальної частини КК (ст. 55 КК) у тому разі, коли у санкції статті воно не передбачене.

Якщо додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачене як обов'язкове у санкції статті Особливої частини КК, то призначення цього покарання відбувається й тоді, коли особа, яка вчинила кримінально каране діяння, не обіймала певні посади або не займалася певною діяльністю. Тобто фактично йдеться про обмеження зайняття для особи певних посад або здійснення певної діяльності у майбутньому навіть у тому разі, якщо на момент вчинення кримінального правопорушення особа їх не обіймала чи не займалася певною діяльністю.

Натомість у випадку, коли додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не передбачене у санкції статті Особливої частини КК, суд може призначити його з покликанням

на положення ч. 2 ст. 55 КК лише за умови, що з врахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Зі змісту цієї частини ст. 55 КК чітко випливає, що таке додаткове покарання суд може призначити лише у разі, коли визначає за неможливе збереження особі права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Тобто на момент вчинення відповідного кримінально караного діяння особа вже має обіймати такі посади або займатися такою діяльністю, і суд вважає, що в подальшому таке право особи необхідно обмежити.

У цьому провадженні санкція статті, інкримінованої засудженій, не передбачає додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Сама засуджена на момент вчинення кримінально караного діяння посад, пов'язаних із навчанням, вихованням дітей або роботою із дітьми, не займала.

Таким чином, підстав для застосування до неї додаткового покарання з покликанням на ч. 2 ст. 55 КК, як про це вказує прокурор, немає. Засуджена не обіймала відповідних посад, а тому підстави вести мову про неможливість збереження за нею таких посад, як про це зазначено у вищевказаній статті кримінального закону, відсутні.

З огляду на зазначене, суди попередніх інстанцій обґрунтовано не застосували до обвинуваченої додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з навчанням та вихованням дітей, або займатися діяльністю, пов'язаною з роботою з дітьми.

За таких обставин колегія суддів вважає, що кримінальний закон у цій частині застосовано судами правильно.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 11.03.2025 у справі № 149/3010/23 (провадження № 51-5344км24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125843761>

Зі змісту ст. 55 КК вбачається, що у ч. 2 вказаної статті законодавець чітко зазначив про випадки, у яких передбачено можливість застосування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, якщо воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті).

В той же час, крім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 69 КК, законодавцем не передбачено іншої правової підстави для незастосування зазначеного додаткового покарання у випадках, коли особа на час вчинення кримінального правопорушення не займала відповідної посади чи не займалася певною діяльністю.

Позбавляючи не посади чи права мати певний офіційний документ на підтвердження права, а саме права особи обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, навіть у випадках, коли особа на час вчинення кримінального правопорушення офіційно не обіймала певної посади чи офіційно не займалася певною діяльністю, проте вчинила такі дії, законодавець таким чином позбавляє особу можливості реалізації такого права у законний спосіб на певний строк у подальшому, що, в даному випадку, узгоджується з положеннями ст. 55 та ст. 222 КК.

З врахуванням зазначеного, рівними перед законом, в частині призначення покарання та реалізації своїх прав, будуть як особи, які на час вчинення такого кримінального правопорушення офіційно не обіймали певної посади чи офіційно не займалися певною діяльністю, так і особи, які обіймали посади чи офіційно займалися діяльністю, пов'язаною з вчиненням кримінальним правопорушенням.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 22.05.2018 у справі № 753/18479/16-к (провадження № 51-520км18) <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74309856>

Зі змісту вироку апеляційного суду вбачається, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, коли вчинення кримінального правопорушення було пов'язано з посадою обвинуваченого або із зайняттям ним певною діяльністю. Однак Верховний Суд не може погодитись з такими висновками суду апеляційної інстанції.

Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути застосоване до обвинуваченого як за санкцію ч. 2 ст. 156 КК, так і за санкцією ч. 1 ст. 301-1 КК, незалежно від того, чи пов'язане вчинення ним кримінальних правопорушень з його посадою або із заняттям ним певною діяльністю.

Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 15.11.2023 у справі № 161/1419/23 (провадження № 51-4380км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114994307>

2.4. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу як додаткове покарання

Порядок призначення покарання, передбаченого ст. 54 КК, характеризується певними особливостями, зокрема, закон обмежує призначення цього покарання ступенем тяжкості вчиненого злочину, оскільки можливе при засудженні особи лише за тяжкий чи особливо тяжкий злочин; воно може бути призначене тільки як додаткове покарання; це додаткове покарання не передбачене в жодній із санкцій статей (санкцій частин статей) Особливої частини цього Кодексу і тому в усіх випадках призначається на підставі ст. 54 Загальної частини КК. Отже, призначення цього додаткового покарання є правом, а не обов'язком суду, який застосовує його на свій розсуд з врахуванням конкретних обставин справи та особи винного.

Крім того, це покарання є спеціальним і тому застосовується не до будь-якого суб'єкта злочину, а лише до тих, які на момент постановлення вироку мали військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, які були присвоєні їм у встановленому законом порядку.

Вирішуючи питання про призначення обвинуваченому додаткового покарання, передбаченого ст. 54 КК, суд першої інстанції врахував тяжкість вчинених кримінальних правопорушень, одне з яких відповідно до ст. 12 КК є особливо тяжким злочином (ч. 3 ст. 262 КК), обставини кримінального провадження, характер скоєних обвинуваченим кримінальних правопорушень, а також дані про особу винного.

Враховуючи наведене, суд не порушив загальних засад призначення покарання, встановлених КК, і дійшов обґрунтованого висновку, з яким погодився й апеляційний суд, про необхідність призначення обвинуваченому, крім основного, ще й додаткового покарання у виді позбавлення спеціального звання «лейтенант міліції», навівши достатні аргументи й підстави для ухвалення такого рішення.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 04.09.2023 у справі № 648/3138/19 (провадження № 51-362км22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113371152>

Специфіка вчинюваного засудженим тяжкого корупційного кримінального правопорушення і наявність у нього класного чину є несумісними.

Верховний Суд звертає увагу, що підставами для призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є: 1) наявність у особи такого звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу; 2) вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Кримінальний закон не передбачає необхідності використання повноважень, які має (мала) особа через наявність у неї військового чи спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу у ході вчиненні злочину, за який вона притягується до кримінальної відповідальності. Можливість призначення вказаного покарання не залежить від того, який саме тяжкий чи особливо тяжкий злочин було вчинено. Суд може призначити покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу у тих випадках, коли вважатиме неможливим його збереження із вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину особою.

Тобто це покарання може бути призначене судом як у випадках, коли вчинений злочин був пов'язаний із використанням повноважень, якими наділяється особа у зв'язку із наявністю у неї відповідного звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, так і тоді, коли такий зв'язок відсутній.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 12.08.2025 у справі № 991/1710/22 (провадження № 51-677км25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129497083>

2.5. Конфіскація майна як додаткове покарання

Статтями 51 та 52 КК встановлено, що одним із додаткових покарань, яке може бути застосовано до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, є конфіскація майна.

Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості, і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу.

Корисливим тяжким або особливо тяжким злочином може бути визнаний будь-який із злочинів, визначених у частинах 4 чи 5 ст. 12 КК, якщо його вчинено з корисливих спонукань. Під корисливими спонуканнями потрібно розуміти бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди.

Вирішуючи питання щодо доцільності призначення засудженому додаткового покарання у виді конфіскації майна, суд має виходити з наявності чи відсутності у діях винного корисливого мотиву.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 21.02.2024 у справі № 686/11385/21 (провадження № 51-6471км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241448>

Згідно з ч. 1 ст. 59 КК покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

Норми кримінального законодавства України не містять приписів щодо можливості конфіскації лише того майна, яке було безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, ба більше, вказані положення КК та санкція інкримінованого засудженому злочину, встановлюють обов'язковість конфіскації майна винної особи в цілому, яке належить їй на праві власності.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 05.02.2026 у справі № 753/3005/23 (провадження № 51-270км25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133983574>

За вимогами ч. 1 ст. 59 КК обов'язок суду зазначити, яка частина майна конфіскується, передбачений лише у випадку прийняття рішення про конфіскацію частини майна, а засудженому призначено додаткове покарання у виді конфіскації майна, яке є його власністю, тобто всього, а не частини майна.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 05.04.2018 у справі № 431/5903/16-к (провадження № 51-1040км18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304699>

Як визначено ст. 77 КК, у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

З огляду на положення вказаної статті, якщо додаткове покарання у виді конфіскації майна за санкцією статті (санкцією частини статті) є обов'язковим, то в разі прийняття рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням воно не застосовується, оскільки в зазначеному переліку додаткових покарань, що можуть бути призначені у такому випадку, конфіскація майна відсутня.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 25.10.2023 у справі № 161/10762/22 (провадження № 51-3794км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114457236>

Засуджений за ч. 3 ст. 332 КК зазначав про необґрунтованість рішення суду в частині застосування конфіскації його майна.

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 332 КК, з огляду на положення ст. 12 КК відноситься до категорії тяжких злочинів.

Зі змісту вироку та ухвали вбачається, що предметом перевірки суду першої інстанції, а потім і суду апеляційної інстанції, були доводи сторони захисту про відсутність у засудженого корисливого умислу на вчинення злочинів, які були визнані такими, що спростовуються сукупністю досліджених та належно оцінених доказів у кримінальному провадженні.

Отже, відповідно до встановлених судами фактичних обставин справи, доведеність яких сторонами кримінального провадження в касаційному порядку не оспорується, засуджений, що був раніше двічі засуджений за аналогічні злочинні дії, вчинив два епізоди незаконного переправлення осіб через державний кордон України за винагороду.

Таким чином, з огляду на поведінку засудженого, систематичність злочинних дій аналогічного характеру та, враховуючи спосіб його протизаконного заробітку, твердження засудженого про те, що конфіскація житла становитиме надмірний особистий тягар для нього і його матері, не є достатнім підґрунтям стверджувати про необґрунтованість висновків судів у цій частині, відтак немає й підстав для скасування чи зміни ухвали апеляційного суду з цього приводу, як про це просить засуджений.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 30.04.2026 у справі № 455/411/24 (провадження № 51-332км26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136281779>

3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОДАТКОВОГО ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Згідно з ч. 2 ст. 59 КК конфіскація майна застосовується за вчинений засудженим злочин, передбачений ч. 3 ст. 109 КК, незалежно від того, чи мали такі дії корисливий характер. Положення зазначеної норми передбачають, що конфіскація майна застосовується за злочини проти основ національної безпеки України незалежно від ступеня їх тяжкості, і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК.

Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 29.11.2023 у справі № 595/359/21 (провадження № 51-5402км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476534>

Положення абз. 5 ч. 1 ст. 55 КК передбачають, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 111-1, 111-2 цього Кодексу, призначається на строк від 10 до 15 років.

Таким чином, якщо в санкції статті Особливої частини КК визначено характер посади або вид діяльності, то формулювання покарання у вирoku має точно відповідати змісту цієї санкції.

Разом з тим, якщо ж покарання у санкції зазначене в загальній формі, то суд повинен конкретизувати правову заборону і точно зазначити у вирoku характер та коло тих посад або вид тої чи іншої діяльності, права обіймати які чи займатися якою він позбавляє особу, яка притягується до кримінальної відповідальності.

При цьому, відповідне покарання потрібно сформулювати таким чином, щоб засуджена особа була позбавлена можливості обіймати зазначені у вирoku посади або займатися діяльністю в будь-якій галузі, а також була позбавлена можливості обіймати такі посади або займатися такою діяльністю, які за змістом і обсягом повноважень є аналогічними тим, з якими було пов'язане вчинене кримінальне правопорушення.

Оскільки відповідно до висунутого обвинувачення, визнаного судом доведеним, обвинувачений під час окупації займав посаду директора навчального закладу та впроваджував стандарти освіти держави-агресора у закладі освіти, а на час розгляду кримінального провадження займав посаду інструктора-методиста у комунальному закладі «Міська комплексна дитячо-юнацька спортивна школа», тобто продовжував працювати у закладі освіти, то апеляційний суд погодився з доводами прокурора про необхідність зазначити під час призначення додаткового покарання і посади саме у сфері освіти.

Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 06.03.2024 у справі № 183/1441/23 (провадження № 51-5768км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117590210>

Особі, яку визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною статей 286, 286-1 КК, суд може призначити додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами незалежно від того, чи мала така особа на момент вчинення кримінального правопорушення отримане у передбаченому законом порядку посвідчення на право керування транспортними засобами.

Постанова ОП ККС ВС від 04.09.2023 у справі № 702/301/20 (провадження № 51-944кмо23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396675>

Згідно з ч. 1 ст. 55 КК позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до 10 років.

При цьому у ст. 55 КК не встановлено обмежень щодо призначення додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, коли воно передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не мали права керувати транспортними засобами.

Крім цього, суд апеляційної інстанції повною мірою не врахував тяжкість кримінального правопорушення, яке, відповідно до ст. 12 КК є тяжким злочином; конкретні обставини кримінального провадження, зокрема те, що внаслідок грубого порушення обвинуваченим правил безпеки дорожнього руху, який допустив керування транспортним засобом, не набувши у передбаченому законом порядку відповідних знань та навиків з водіння, виїхав на автомобілі, яким він незаконно заволодів, й допустив наїзд на кількох пішоходів, у зв'язку з чим одна потерпіла від отриманих тяжких тілесних ушкоджень померла, а іншій потерпілій спричинено середньої тяжкості тілесні ушкодження.

З врахуванням наведеного, колегія суддів вважає, що призначене засудженому за ч. 2 ст. 286 КК основне покарання без додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання. Крім того, таке покарання не є достатнім і необхідним для виправлення засудженого та попередження нових кримінальних правопорушень, не відповідає ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і особі засудженого внаслідок м'якості.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 01.11.2023 у справі № 161/4066/22 (провадження № 51-4324км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114685485>

Тлумачення санкції ч. 1 ст. 286 КК (у ред. Закону № 2617-VIII), в якій перераховано основні альтернативні покарання у виді штрафу, виправних робіт, арешту, обмеження волі, а також вказано додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, перед яким стоїть такий знак пунктуації, як кома, вказує

на те, що таке додаткове покарання є обов'язковим щодо призначення будь-якого з альтернативних основних покарань, зазначених у санкції ч. 1 ст. 286 КК. Незастосування такого виду покарання є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 15.03.2023 у справі № 404/7774/21 (провадження № 51-3769км22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109646052>

Закон про кримінальну відповідальність не містить імперативних обмежень щодо можливості позбавлення права керувати транспортними засобами осіб, для яких діяльність, пов'язана з користуванням таким правом, є їх роботою та джерелом засобів для існування тощо. Ці обставини потребують врахування з точки погляду більш виваженого підходу до аспектів призначення покарання, однак не вказують на неможливість застосування такого додаткового покарання.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 11.04.2023 у справі № 752/22717/19 (провадження № 51-2863км22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110208904>

Той факт, що засуджений проживає в місті, яке перебуває під обстрілами, не є достатньою підставою для непризначення йому додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами. У разі погіршення безпекової ситуації в місті, що вимагатиме від засудженого вжиття заходів для евакуації його родини, останній не буде позбавлений можливості керувати транспортним засобом навіть без наявності в нього посвідчення водія, оскільки такі його дії вчинятимуться у стані крайньої необхідності.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 07.11.2023 у справі № 336/5442/19 (провадження № 51-4391км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114835163>

Відшкодування шкоди потерпілій не є безумовною підставою до того, щоб не призначати додаткового покарання за вчинене кримінальне правопорушення, а є однією з тих обставин, що беруться до уваги під час визначення виду та розміру покарання, необхідного, серед іншого, для досягнення мети попередження вчинення таких злочинів іншими особами за аналогічних обставин.

Колегія суддів касаційного суду також відхиляє посилання засудженого на неможливість застосування до нього додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами з огляду на стан здоров'я його дружини. Хвороба члена родини, на яку посиляється сторона захисту, не встановлює заборони до застосування зазначеного додаткового покарання та не є підставою вважати, що призначення такого покарання, є явно несправедливим через суворість.

Також є безґрунтовними доводи засудженого, де він вказує, що позбавлення його права керувати транспортними засобами зробить його некорисним

для захисту держави в разі мобілізації. Такі твердження засудженого не підкріплені жодним документом, який би:

- 1) свідчив, що засуджений придатний для проходження військової служби;
- 2) залучений до Збройних Сил України для виконання завдань, які пов'язані із необхідністю керувати транспортними засобами;
- 3) містив дані про наявність у нього військово-облікової спеціальності, пов'язаної з керуванням транспортними засобами.

Доводи засудженого про те, що позбавлення його права керувати транспортними засобами перешкодить йому в разі необхідності евакуюватися з прифронтової території, де проживає його родина, не заслуговують на увагу, оскільки в разі погіршення ситуації в м. Кам'янському у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, що вимагатиме вжиття заходів для евакуації, останній не буде позбавлений можливості керувати транспортним засобом навіть без наявності в нього відповідного права, оскільки такі його дії, у разі існування ознак крайньої необхідності, визначених в ст. 39 КК, не є протиправними.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 20.03.2025 у справі № 208/1752/21 (провадження № 51-3618км24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126128050>

Санкція ч. 3 ст. 332 КК передбачає обов'язкове додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років з конфіскацією майна. Тобто законодавцем передбачена обов'язковість додаткового покарання, передбаченого в санкції ч. 3 ст. 332 КК. Призначення цього покарання має відбуватися й тоді, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не обіймала певні посади або не займалася певною діяльністю.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 10.07.2025 у справі № 640/758/19 (провадження № 51-1994км24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128844961>

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо застосування норм кримінального закону про покарання / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду д. ю. н. Антонюк Н. О. Київ, 2026. – 18 с.

Застереження: видання містить короткий огляд судових рішень Верховного Суду. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

supreme.court.gov.ua

fb.com/supremecourt.ua

t.me/supremecourtua

@supremecourt_ua

x.com/supremecourt_ua

so.supreme.court.gov.ua